

9. *Onkel Toms stuga* på litteraturlistan? Engagerade studenter och bruket av litteraturhistorien

Åsa Arping

Varför inkludera ett alltmer kontroversiellt verk som *Onkel Toms stuga* (1852) på litteraturlistan i grundkursen i litteraturvetenskap – är det inte att be om problem? Mitt bidrag i diskussionen kring litteraturredaktik och känslor kretsar kring föränderliga praktiker i litteraturhistorieundervisningen i kölvattnet av den affektiva vändningen. Utgångspunkten är egna erfarenheter av att diskutera Harriet Beecher Stowes bästsäljare med studenter utifrån en rak fråga: bör ett verk som detta ingå i undervisningen om 1800-talsromanen – varför, eller varför inte?

Jag slogs av att de mest kritiska kursdeltagarna, som helt förkastade romanen – antingen på grund av dess bristande estetiska kvaliteter och/eller de stereotypa skildringarna av svarta karaktärer – samtidigt visade sig vara förvånansvärt *engagerade* i själva berättelsen. De som å andra sidan var ivriga att försvara verket uppvisade en lika fast övertygelse, men här snarare om att romanens historiska betydelse i sig borde räcka för att göra den intressant även idag. Oavsett studenternas inställning utmynnade diskussionen i en provkarta på olika sätt att *använda* litteraturhistorien: för att komma närmare historiska och politiska skeenden, förstå litteraturens och läsningens betydelse i olika tider och sammanhang, eller synliggöra aktuella frågor om etik och medansvar, rasism och triggervarningar.

Genom att placera dessa argument i dialog med Rita Felskis begreppsapparat kring engagerad läsning, särskilt i *Uses of*

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Arping, Å. 2024. *Onkel Toms stuga* på litteraturlistan? Engagerade studenter och bruket av litteraturhistorien. I: L. Ahlin, J. Askklund, C. Dahl, M. Freij, P. Magnusson, & A. Smedberg Bondesson (Red.) *Litteraturredaktik och känslor: Litteraturredaktisk nätverkskonferens 2021*. s. 179–197. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bcrj>. Licens: CC BY 4.0

Literature (2008) och *Hooked: Art and Attachment* (2020), argumenterar jag i det här kapitlet för att universitetslärare bör ta fasta på de ofta starka känslor som litteratur i bästa fall väcker bland studenter; ett engagemang som i sin tur kan ge nya insikter i skönlitteraturens föränderliga funktion – såväl i utbildningssammanhang och samhällsdebatt som i människors vardag.

Mitt bidrag kretsar alltså kring föränderliga praktiker i litteraturhistorieundervisningen, med utgångspunkt i egna erfarenheter av att diskutera Harriet Beecher Stowes bästsäljare i en studentgrupp. Inlägget ingår i ett större forskningsprojekt kring mottagandet av *Onkel Toms stuga* i de nordiska länderna, från de första översättningarna 1852–53 fram tills idag¹. Hur har verket transformerats och *använts* i olika sammanhang i regionen, över tid? Vilken plats har det haft i diskussionen om skönlitteraturens samhälleliga roll i den framväxande nordiska välfärdsstaten?

Först bara en kort bakgrund kring det aktuella verket. *Uncle Tom's Cabin* skrevs av Harriet Beecher Stowe, från en tongivande familj i nordöstra USA:s intellektuella elit. Romanen publicerades först som följetong i en abolitionistisk tidning, *The National Era*, i Washington 1851–52. Strax innan följetongsversionen var färdigpublicerad utkom den också i bokform i Boston, hos förläggaren John P. Jewett & Company (Parfait, 2007). Beecher Stowe skrev berättelsen som en direkt reaktion på en ny lag, "the Fugitive Slave Act", som antagits av den amerikanska kongressen 1850. Den stadfäste att även nordstatare kunde straffas, i form av höga böter och sex månaders fängelse, om de bistod förrymda slavar från södern. Beecher Stowes berättelse är skriven som en direkt reaktion på den nya lagstiftningen. Den är en kollektivskildring som dels följer två slavar – den gudfruktige Tom som dras allt längre ner i slaveriets helvete i Södern, och den unga modern Eliza, som rymmer norrut för att inte tvingas att skiljas från sin lille son – dels skildrar vita plantageägare i syd och kväkarfamiljer i norr

¹ I forskargruppen ingår förutom undertecknad (PL) Alexandra Borg, docent i litteraturvetenskap vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet; Aasta Marie Bjørvand Bjørkøy, professor i nordisk litteratur vid Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo; Anne Klara Bom, docent i kulturvetenskap vid Institut for Kultur- og Sprogvidenskaber, Syddansk Universitet i Odense och Mia Österlund, docent i litteraturvetenskap vid fakulteten för humaniora, psykologi och teologi, Åbo Akademi.

som hjälper förrymda slavar på väg mot friheten i Kanada, i vad som har kallats den underjordiska järnvägen. Romanen skapade en enorm debatt och sägs i förlängningen ha bidragit till det amerikanska inbördeskriget 1861–65 och till slaveriets avskaffande.

Onkel Toms stuga är en spännande historia om fångenskap, flykt och frigörelse, om grymhet, gudfruktighet och människovärde. Den använder det språkbruk om svarta som var gängse bland vita i tiden; n-ord av olika schatteringar haglar och romanens övergripande ideologi inbegriper en paternalistisk blick gentemot svarta. Vissa framställs som stapelkaraktärer, andra tecknas som barnsliga och underdåniga. Protagonisten Tom framställs som överjordiskt god och självupppoffrande. Det finns otvivelaktigt problem med den här skildringen. Men kanske kan den också lära oss en del om litteraturhistoriens konjunkturväxlingar, om mentalitetsförändringar och om språkbruk. Detta var åtminstone min tanke när jag bestämde mig för att inkludera berättelsen i min undervisning på grundkursen i litteraturvetenskap hösten 2018 och våren 2019.

Beecher Stowes historia översattes snabbt till en rad språk och blev den första amerikanska roman som sålde i en miljon exemplar (Plumb, 2020). De första nordiska översättningarna började tryckas redan i slutet av 1852 och snart utkom en rad förkortade, illustrerade utgåvor. Ett av de sammanhang där romanen verkligen har tagits i bruk, åtminstone fram till 1980- och 90-talen, är just inom undervisningen av barn och unga. Bland de senaste svenska utgåvorna finns två från 2017 – en e-bok utgiven av Anncona Media och en ljudbok från Viatone. Det här är förlag som trålar efter klassiker där upphovsrätten är fri, versioner som de återutger i ljud- och e-boksformat som bygger på äldre översättningar. Värt att notera är att den förstnämnda utgåvan inkluderar en slags triggervarning:

NOTERING: Onkel Toms stuga är översatt av Amanda Kerfstedt och denna översättning gavs ut i Sverige första gången 1900. Texten i både ursprungsromanen och denna översättning skulle idag kallas mycket "rasistiska" i sitt språkbruk (det flitiga användandet av ordet "nigger") och i sin syn på afroamerikaner. Dock ska man läsa romanen med tanken att Harriet Beecher Stowe var en aktiv motståndare mot slaveriet. (textbearbetning; Peter Anneroth).²

² Se exempelvis i Libris: <https://libris.kb.se/bib/20082544?tab2=abs>.

Den korta förklaringen fångar en väsentlig del av den problematik som kringgärdar verket idag: Ingen motsäger dess historiska betydelse, men vad ska vi göra med dess provocerande språkbruk? Bör vi sluta läsa och diskutera det eller fungerar denna 1800-talets mest tryckta bok, vid sidan av Bibeln, snarare som en viktig källa, både till hur seklets litterära spridningsvägar gestaltade sig och till hur litteraturhistorien och berättelsen om den ständigt förändras?

Detta är, och har alltid varit, ett verk som väcker känslor. När jag sökt efter reaktioner från läsare på *Goodreads*, världens största webbplats för litteraturomdömen av amatörläsare, pendlar yttrandena mellan entusiasm, ointresse och direkt motvilja. Av förklarliga skäl är det framför allt amerikanska läsare som tar till orda. I ett inlägg den 11 januari 2008 ger signaturen Laura berättelsen full pott, fem stjärnor, och frågar sig varför det verk som i så hög grad påverkat amerikansk historia inte återopagas oftare och används i landets skolor³. Den 7 juni samma år ger signaturen Amanda verket en stjärna, placerar det i kategorin skräp (*crap*) och ger det korta omdömet: "Important? Yes. Good? No." De korta recensionerna bygger omväxlande på politiska, moraliska, estetiska, historiska och känslomässiga argument. För lärare som är mer eller mindre vana vid ett ganska ljumt intresse för äldre litteratur från studenterna erbjuder en omstridd klassiker som *Onkel Toms stuga* nya möjligheter men också utmaningar.

Romanen har alltså ett tydligt ärende: slaveriets avskaffande. Den gjorde uppenbarligen skillnad, inte bara i sitt ursprungssammanhang. Kvinnorörelsen och även delar av arbetarrörelsen runt om i Europa fångade upp emancipationsidéerna, och berättelsen ansågs länge som exemplarisk läsning just för ungdom. Dess status har fluktuerat över decennierna – omdebatterad redan från början, beskydd för att vara rasistisk, sentimental och stereotyp. Men också älskad, beundrad och återupprättad. Det råder med andra ord ingen brist på diskussionsämnen i det litteraturhistoriefokuserade klassrummet.

Kommande resonemang utgår från erfarenheter av att arbeta med Beecher Stowes skildring tillsammans med grundkursstudenter

³ Se Goodreads: https://www.goodreads.com/book/show/46787.Uncle_Tom_s_Cabin?ac=1&from_search=true&qid=U6BWwKc7C1&rank=1%22%20%20h+owe+Goodreads (hämtad 2023.01.28).

i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet höstterminen 2018 och vårterminen 2019. Jag vill diskutera vad vi kan lära av studenters *emotionella respons* inför litterära verk, oavsett om denna respons är positiv eller negativ. Utifrån seminariediskussioner och en tillhörande skriftlig uppgift ska jag peka på några återkommande mönster. Här tar jag hjälp av Rita Felskis resonemang kring engagerad läsning.

Frågan är, hur kan vi ge plats åt studenternas olikartade och ofta kontrasterande åsikter och känslor utan att fastna i polarisering, och hur kan en omstridd klassiker som *Onkel Toms stuga* få ny relevans i ett föränderligt utbildningslandskap? Om vi börjar med en blick på detta landskap; hur ser det ut? Ämnet litteraturvetenskap befinner sig mitt i det kristillstånd som brukar tillskrivas humaniora över lag. Resan från traditionellt bildningsämne till en tydligare och ”nyttig” samhällsaktör har bara börjat, men på många håll underlättar närheten till svensklärarytbildningen. De senaste decenniernas så kallade etiska vändning inom humaniora har riktat uppmärksamheten på frågor om rättvisa och medansvar men har också, som Sven Anders Johansson påpekat i essän *Litteraturens slut*, fört med sig en ny typ av moralism, som lett till en ”upptagenhet av ondska & godhet” (Johansson 2021, s. 12).

Det nykritiskt färgade fokus på litterär kvalitet och textens autonomi som jag själv skolades in i vid 1990-talets mitt börjar minst sagt kännas avlägset. Poststrukturalismens misstro mot ”big theory”, feministiskt och postkolonialt inriktad kritik mot rådande litteraturkanon och diverse andra ”vändningar” – materiell, transmedial, transkulturell och affektiv, för att nämna några – har fundamentalt ändrat synen på vad skönlitteratur kan göra och hur vi som forskare och lärare bör handskas med den. Det tidigare idealet om kritisk distans till det litterära objektet har alltmer övergått i en övertygelse om att litteraturen fungerar *relationellt*, något inte minst Rita Felski, men även andra, har understrukt. Till detta kan läggas den succesiva övergången till ett studentcentrerat lärande, som åtminstone på svensk botten inneburit att litteraturundervisningen på universitet och högskola har närmat sig den erfarenhetsbaserade pedagogik som vann insteg i grund- och gymnasieskolan redan under 1970- och 80-talen. Hur landar *Onkel Toms stuga* i ett utbildningssammanhang bortom en

tidigare elitorienterad enhetskultur som byggde på en traditionell syn på litterär kvalitet, ett sammanhang där ett verk som detta med all säkerhet inte ens hade platsat?

Som exempel på en bästsäljare skriven av en kvinnlig 1800-talsförfattare passar den in i en kanonkritisk, läsarorienterad diskurs. Men ur ett postkolonialt och vithetskritiskt perspektiv är den betydligt svårare att försvara. Diskussionen kring olika historiska och nutida uttryck som kritiserats som rasistiska har som bekant blivit alltmer laddad. Flera uppmärksammade fall under senare år har kretsat kring rasstereotyper och användningen av n-ordet. Nyutgåvor av Astrid Lindgrens *Pippi Långstrump i Söderhavet* (1948), Bengt Anderbergs *Amorina* (1999) och *Tintin i Kongo* (1931/1946) är några exempel. I januari 2019 blev Inga-Lill Aronsson, universitetslektor och docent i kulturarvsstudier i Uppsala, internutredd för trakasserier för att hon uttalat det traditionella n-ordet, detta sedan hon i en paneldebatt inom masterprogrammet i ABM (arkiv, bibliotek och museer) förklarat hur det specifika sökordet kan behöva brukas för att göra det möjligt att finna historiskt material som rör ras och rasism i olika arkiv. Bör kränkande ord avlägsnas och stereotypa bilder förbjudas, eller skulle det innebära historieförfalskning och i förlängningen ett slags censur? Bör lärare inom högre utbildning undvika situationer där det kan hetta till, eller tvärtom se det som en möjlighet? Frågorna har inga enkla svar och är starkt kontextberoende och kopplade till pedagogiska och etiska överväganden. Kanske kan ett bejakande av en affektiv ingång erbjuda en möjlig väg?

Den litteraturhistoriska delkurs 3, "Från senrenässansen till realismen och det Moderna genombrottet", där jag som ansvarig för några lektioner som kretsade kring realismen valde att inkludera *Onkel Toms stuga*, hade drygt 30 deltagare, av vilka cirka tre fjärdedelar var kvinnor och ungefär samma andel vita etniska svenskar. Beecher Stowes berättelse var tänkt att fungera som ett exempel på 1800-talsromanens framväxande dialog med det samtida samhället. Ett seminarium schemalades mellan en föreläsning om Flauberts *Madame Bovary* och en annan lärares efterföljande föreläsning om senromantisk poesi, som behandlade Dickinson, Melville, Baudelaire och Rimbaud.

Seminariediskussionen hade ett tredelat syfte: 1) att samla olika möjliga perspektiv utifrån vilka berättelsen skulle kunna

analyseras, 2) att skapa en medvetenhet om hur historiska verk och mottagandet av dem förändras över tid och i olika sammanhang och 3) att diskutera olika typer av litterärt *värde*, utifrån estetisk kvalitet, samhällelig angelägenhetsgrad eller publikgenomslag. Deltagarna var indelade i två grupper. Jag började med att låta mångfalden av möjliga perspektiv på verket bilda utgångspunkt. Studenterna hade inför lektionen ombetts att välja ut en teoretisk ingång som de stött på i tidigare delkurser, från vilken romanen skulle kunna analyseras. Deltagarna fick gå fram till tavlan och skriva upp vad de valt och ge ett kort, muntligt argument. Vi diskuterade också de många olika utgåvorna av romanen som studenterna hade hittat. Jag hade medvetet låtit dem anlita valfri edition, bara på svenska finns över hundra stycken, flertalet förkortade och bearbetade. Den här frågan ledde sedan in på medie- och bokhistoriska frågor. Hade vi ens läst, eller lyssnat på, samma berättelse?

Så närmade vi oss dagens ämne: Borde *Onkel Toms stuga* finnas med på litteraturlistan, varför eller varför inte? Förutom valfri utgåva av romanen hade studenterna fått tillgång till utdrag ur Debra Rosenthals *Uncle Tom's Cabin: A Sourcebook* (2004), som samlar några av de mest inflytelserika yttrandena om verket, från tidiga recensioner och debatter fram till aktuell forskning.

Jag uppfattade att studenterna, vare sig de var kritiska till berättelsen eller ville försvara den, var ivriga att diskutera. Nybörjarstudenter är intressanta att utgå från för den som vill undersöka beröringspunkter mellan amatörläsning och professionell litteraturvetenskap. Men de utgör långt ifrån några tomma ark. Förutom personlig erfarenhet och smakpreferenser påverkas deras litteratursyn av tidigare läsning, av den roll litteraturen haft i det utbildningssystem de tidigare ingått i, av de ramar och mål som satts upp kring delkurs och tentamen, och självfallet också av aktuell samhällsdebatt, kring som i det här fallet exempelvis flyktingfrågan, rasism, triggervarningar och så kallad cancel- eller utfrysningskultur.

Majoriteten av kursdeltagarna deklarerade att *Onkel Toms stuga* mycket väl kunde läsas och diskuteras i seminarierummet, men några menade att den behövde någon typ av varnande förklaring och att den eventuellt inte borde vara tillgänglig för barn. Det senare är särskilt intressant med tanke på att det framför allt är barn och unga som romanen historiskt har brukat marknadsföras

för. Flera studenter menade dock att deltagare i en universitetsutbildning borde ha tillräckliga kritiska verktyg för att kunna hantera berättelsen. Här blev det tydligt hur kritiskt tänkande inom högre utbildning inte bara har en tendens att *naturaliseras*, för att tala med Rita Felski, utan att det också gärna ses som ett slags *garanti* för ett rimligt resultat, i enlighet med den liberalhumanistiska syn som genomsyrar universitet och högskola i större delen av västvärlden (Felski, 2008).

Jag slogs av hur flera av deltagarna som uppenbarligen var starkt kritiska till *Onkel Toms stuga* samtidigt verkade dras in i själva historien. De var känslomässigt engagerade, eller vad vi med Felski kan kalla *attached*, eller rent av *hooked*, just på det komplicerade sätt som hon lyfter fram, där engagemanget inte är detsamma som okritisk beundran, utan tvärtom ofta rymmer ambivalens, oro och upprördhet (Felski 2020, s. ix). Men jag kunde också se prov på det skeptiska *defaultläget* som Felski ofta återkommer till – den negativa grundhållning som många litteraturvetare har kommit att uppfatta som vad det egentligen innebär att vara kritisk (Felski 2008, 2015, 2020). Förutom att förkasta romanen som sådan, främst för dess rasism, tenderade en del att även stämpla andra kursdeltagares mer positiva tolkningar som ”okritiska”, oreflekterade eller okunniga.

Bland de kritiska i negativ mening var det några som ville bannlysa verket helt och hållet, på grund av dess provocativa innehåll och rasistiska språkbruk. Dessa studenter sade sig inte känna sig förolämpade för egen del, men ville skydda andra. Här fanns alltså ett drag av vad jag skulle vilja kalla *ställföreträdande indignation*. Den hade i och för sig ett gott uppsåt, att skona icke-vita personer från obehaget att behöva läsa om ett beteende som åtminstone invånare i Sverige ofta antas ha lämnat bakom sig för länge sedan. Men att en sådan position kan ha sina problem blev tydligt i diskussionen när en svart student lät meddela att hen inte blev särskilt upprörd över romanens stereotypa skildringar av svarta karaktärer, eftersom hen sade sig stöta på liknande fördomar i stort sett dagligen.

Diskussionen om *Onkel Toms stuga* synliggjorde drag av vad Tobias Hübinette och Catrin Lundström har kallat *vit melankoli*. Forskarna framhåller att den starka tradition av antirasism, solidaritet med tredje världen och självutnämnd ”färgbildhet” som

under flera decennier präglade svensk offentlig debatt har gjort det omöjligt att erkänna den strukturella rasism som fortsatt att prägla det alltmer mångkulturella och mångrasifierade Sverige (Hübinette & Lundström, 2020). Studenternas argumentation rymde också estetiska inslag. Några deltagare hävdade att Beecher Stowes roman var kvalitetsmässigt undermålig och att dess status som bästsäljare snarare var misskrediterande. Dess sentimentala och religiösa drag medförde att den inte levde upp till samma standard som kanoniska verk som behandlats tidigare under kursen, som Gustave Flauberts *Madame Bovary*.

I studien *Varför läsa litteratur: Om litteraturundervisningen efter den kulturella vändningen* hävdar Magnus Persson att myten om ”den goda litteraturen” har en lång historia i svensk litteraturpedagogikdiskussion (Persson, 2007, se även Persson, 2012). Spår av den märks fortfarande. Även i seminariebehandlingen av *Onkel Toms stuga* verkade det finnas förväntningar på att delkursen skulle tillhandahålla *etiskt* och *estetiskt* ”god” litteratur, även om det rådde delade meningar om vad detta egentligen innebar och utifrån vilka premisser frågan skulle avgöras. Här fanns uppenbarligen någonting outtalat. Inga sådana mål syns för övrigt i den litteraturvetenskapliga grundkursens kursplan i Göteborg, vilken snarare betonar mediehistoriska och kanonkritiska perspektiv. Det här glappet mellan olika förväntningar och utgångspunkter borde vi onekligen uppmärksamma mer. Även om flertalet kursdeltagare var eniga om att romanens sätt att skildra ”ras” är problematiskt, försökte några samtidigt problematisera genom att hävda att den typ av rasism som präglar skildringen är att betrakta som tidstypisk och att Beecher Stowes främsta syfte var att väcka opinion bland vita nordstatsbor, inte minst kvinnor.

Jag kunde också urskilja något av en generationsklyfta i gruppen. Flera av de äldre studenterna hade läst *Onkel Toms stuga* tidigare, under skoltiden. Dessa kursdeltagare var i allmänhet mer positivt inställda, och mer ivriga att försvara verkets plats i kursen. Deras argument vilade tungt på berättelsens *historiska betydelse*. De yngre hade med få undantag inte haft någon tidigare kontakt med Beecher Stowes skildring, och kan till viss del sägas vara formade av ett annat utbildningsparadigm och därmed också en annan litteratursyn. Samtidigt är det svårt att generalisera, inte

minst med tanke på hur olika undervisningen i ämnet svenska på gymnasieskolan bedrivs numer.

För en majoritet av studenterna innebar romanens dåtida popularitet och politiska genomslag i sig skäl nog att inkludera den i litteraturlistan. Argumentet är inte helt taget ur luften, utan ligger nära en av läroplanens beskrivningar av det centrala innehållet i Svenska 2 i gymnasieskolan, som en del deltagare eventuellt formats av: "Relationen mellan skönlitteratur och samhällsutveckling, det vill säga hur skönlitteraturen har formats av förhållanden och idéströmningar i samhället och hur den har påverkat samhällsutvecklingen" (Skolverket 2012, s. 6).

Här betonas alltså *relationen* mellan litteratur och samhälle, vilket ligger i linje med den generella rörelsen bort från det autonoma textbegrepp som jag nämnde tidigare. Även om litteraturens demokratiska uppdrag som var så starkt vid 2000-talets början efter hand har tonats ner i grundskolans och gymnasiets styrdokument, går det fortfarande att urskilja en viss slitning i den dubbla uppgiften att å ena sidan *bilda* och å den andra *fostra goda medborgare*. Gustav Borsgård aktualiserar i sin avhandling *Litteraturens mått* skiftet i svensk utbildning sedan det progressiva 1970-talet med Pedagogiska gruppen i centrum – från ett fokus på den så kallade "stora" demokratin till den "lilla" – det vill säga från en upptagenhet vid maktstrukturer på samhällelig nivå till en mer individualistisk och entreprenöriell ingång (Borsgård 2021, s. 27, se även Englund 1999, s. 31). Samma skifte märks över hela Europa, och syns bland annat i OECD:s PISA-mätningar.

Det intressanta med exemplet *Onkel Toms stuga* i sammanhanget är hur berättelsen aktiverar konkurrerande tolkningar av demokratibegreppet. Utifrån en tidigare tradition, präglad av den stora demokratin, blir romanen föredömlig för hur den utmanar en orättfärdig historisk struktur – slaveriet. Men utifrån den lilla demokratis värdegrundsbetonade, individualistiska, identitetspolitiska och samtidsfokuserade diskurs hamnar tonvikten i högre grad på romanens problematiska sidor. Kanske kan det här skiftet i viss mån förklara varför en del nybörjarstudenter blir mer upprörda över förekomsten av n-ordet i Beecher Stowes berättelse, än av de brutala och grymma handlingar mot förslavade människor som den uppenbarligen vänder sig emot. Sven Anders

Johansson beskriver en problematik kring att hantera kontroversiella texter bland lärarstudenter han mött: ”Det är nästan som att litteraturen förväntas kompensera för den sexism, rasism och klimatkris som är en realitet utanför fiktionen” (Johansson 2021, s. 11). Att spår av båda demokratitraditionerna märks i studenternas argumentation handlar nog både om att dessa är verksamma parallellt i utbildningssystemet och att svensk högre utbildning är så pass åldersvarierad. Borsgård tycker sig också se kontrasterande perspektiv i styrdokumentet mellan harmoni och konflikt:

Framställs samhället [...] som en rättvis och förnuftig ordning – som något det är värt att bevara, försvara och slå vakt om – och som subjektet därför har att skolas in i och anpassa sig efter? Eller [...] som präglad av orättvisor, svårlösliga konflikter och motstridiga intressen, som subjektet kan eller bör förändra? (2021, s. 29)

Den här typen av polariserande tankesätt genomsyrar numer en stor del av samhällsdebatten och har förstärkts i takt med att diskussioner i brännande ämnen i all högre grad förs på sociala medier. Polarisering handlar som bekant inte bara om kontroversiella frågor i sig utan om hur vi lär oss att hantera dem. Att utgå just från *Onkel Toms stuga* visade sig alltså öppna för många olika ingångar till ett litteraturhistoriskt material och dess plats i en samhällskontext, vilket i sig är ett intressant resultat. Jag fick intrycket att studenterna, oavsett deras individuella ståndpunkt i sakfrågan, lämnade lektionerna med en känsla av att litteraturen verkligen kan spela roll.

Baksidan av engagemanget var möjligen att några av de mest högljudda deltagarna tenderade att dominera seminariediskussionen, och att den muntliga delen därför blev mer konfliktsökande än vad jag hade önskat. Jag kunde också se att vissa studenter förväntade sig att jag som lärare skulle peka ut den ”rätta” vägen för debatten, i betydelsen ge den ena eller andra åsikten mitt stöd. I den meningen fick ett par av de gruppvisa seminariediskussionerna något oförlöst över sig. Utan varken tydlig estetisk eller etisk kompass kände sig några av kursdeltagarna lite vilsna. Möjligen fick målet – en engagerad diskussion kring ett litteraturhistoriskt viktigt verk – ett lite för stort egenvärde.

I ett försök att få studenterna att renodla sina argument och för att få möjlighet att dokumentera dessa, beslutade jag tillsammans med kursansvarig att kursdeltagarna våren 2019 skulle få behandla seminariefrågan även i form av en skriftlig övning⁴. Den var obligatorisk men inte betygsatt, vilket studenterna informerades om i förväg. Kursdeltagarna fick i uppgift att diskutera för och emot *Onkel Toms stuga* på litteraturlistan med hjälp av en klassisk retorisk argumentationsmodell. Studenterna ombads att strukturera sina argument genom att börja med ett kort yttrande över vald ståndpunkt (*propositio*), följt av en utökad motivering (*confirmatio*), i sin tur följt av ett motargument (*refutatio*) och en slutsats (*peroratio*). Motargumentet tvingade studenterna att sätta sig in i en tänkt opponents åsikter.

Av de 28 studenter som genomförde uppgiften argumenterade åtta mot att inkludera *Onkel Toms stuga* på litteraturlistan, medan 20 sade sig vara för. Det intressanta med resultatet var hur argumenten för och emot tenderade att spegla varandra (se Bilaga 2). I motargumentet erkände de som var kritiska till Beecher Stowes skildring att den trots allt hade en historisk betydelse, och de som försvarade berättelsen framhöll i flertalet fall bland annat dess stereotypa karaktäristik av svarta karaktärer. Övningen erbjöd en möjlighet att, åtminstone för en stund, inte bara ”byta” ståndpunkt, utan också se att argument helt motsatta ens egna inte bara existerar utan kan rymma rimliga delar, beroende på vilket perspektiv som ligger till grund för ställningstagandet.

Perspektivbytet är ju en beprövad pedagogisk metod som bland annat formulerats av Pedagogiska gruppen och senare filosofen Martha C. Nussbaum, som ställer fram just 1800-talslitteraturen som en central utgångspunkt, för hur den framkallar känslor, ofta starka och störande sådana (Nussbaum, 1990). Även om jag personligen inte delar Nussbaums starka tro på litteraturens empatiska och demokratiska förändringskraft, är det intressant hur hennes fokus på känslor i förlängningen även öppnar för en

⁴ Studentgruppen från hösten 2018 hade i stället fått en skriftlig, delbetygsgrundande tentamensuppgift där kursdeltagarna förväntades välja och argumentera för ett teoretiskt perspektiv som skulle kunna användas i en analys av *Onkel Toms stuga*.

annan litteratur i seminarierummet än den objektiva realism hon så ofta hänvisar till.

Hur kan vi motverka och överbrygga motsättningen mellan akademiskt analytiska och upplevelseorienterade läsarter? Hur kan äldre litteratur aktivera och skapa intresse och resonans hos dagens studenter? I botten av allt detta anas det didaktiska behovet av att närma sig litteraturhistorien på nya sätt, bortom såväl tidigare kvalitetsmått som oomtvistad historisk "betydelse". Rita Felski sammanfattar dilemmat träffande i en ofta citerad passage: "We cannot close our eyes to the historicity of art works, and yet we sorely need alternatives to seeing them transcendently timeless on the one hand, and imprisoned in their moment of origin on the other" (Felski, 2011, s. 575). I *Hooked* propagerar Felski för en *reflekterande receptivitet* i mötet med konst och kultur. Detta förhållningssätt innebär att erfarenhet översätts till ett intellektuellt register i en process som rymmer en öppenhet inför att även sådant som verkar främmande eller upprörande faktiskt kan innebära omvärdering och omorientering (2020, s. 146).

Undervisningen i ämnet litteraturvetenskap handlade ju ganska länge om försök att omprogrammera studenterna från läsarter kopplade till egna personliga känsloupplaster, för att i stället förankra läsoplevelsen i olika kritiska perspektiv. Även om detta inte nödvändigtvis var fel har en övergång från *detachment* till *attachment* flera fördelar, där den viktigaste är att studenten uppmuntras att tillsammans med läraren och övriga kursdeltagare interagera med skönlitteraturen och låta de känslor den väcker bli en integrerad del i den analytiska reflektionen. Även om studenterna i mitt exempel inte var eniga i sin inställning till verket i fråga, uppstod i diskussionen flera exempel på det Felski, inspirerad av sociologen Hartmut Rosa, kallar *resonans*, där studenterna fann tydliga kopplingar mellan berättelsens historiska situation och samtida samhällsfrågor av stor vikt. Ett återkommande exempel var den vid tidpunkten starkt närvarande flyktingkrisen och en framväxande högnationalism. De möjliga kopplingarna till nutid väckte också ett intresse hos flera i gruppen att problematisera de parametrar utifrån vilka specifika verk väljs ut för att representera olika litteraturhistoriska strömningar. Här blottlade

Onkel Toms stuga en kanonstyrd logik som annars sällan blir synliggjord, än mindre ifrågasatt.

Avslutande reflektioner

Det finns förstås en hel del frågor som kunde ställas till seminarieupplägget. Hur mycket påverkade min egen position som lärare och seminarieledare studenternas möjligheter att uttrycka sina åsikter om *Onkel Toms stuga*? Min specialisering inom svensk och europeisk 1800-talprosa ur genusperspektiv, med stark slagsida åt en vit, övre medelklasskontext – hur stort utrymme gav den åt avvikande perspektiv? De möjliga argumenten är till stor del begränsade till de ramar som sätts upp i den specifika lärsituationen: i det här fallet en litteraturhistorisk kurs där studenterna hade vant sig vid att läsa kanoniserade ”klassiker”, kvalitetsstämplade av tidigare litteraturhistorieskrivning. Seminariet som undervisningsform är i sig starkt rotad i en liberal tro på bildningens och det akademiska argumentets kraft, perspektiv som onekligen borde bli mer synliggjorda just som perspektiv, särskilt i en tid präglad av växande polarisering.

Även om de olika synsätt som framkom i studentgruppen kan framstå som tämligen representativa, kan några särdrag spåras till en möjlig krock mellan styr- och måldokument på olika utbildningsnivåer och i olika tidsperioder. Jag har också nämnt konkurrerande diskurser rotade i grundskolans dubbla uppgift att främja bildning och demokrati, där den demokratiska strävan rymmer två potentiellt motstridiga ambitioner: synliggörandet av ojämlika maktstrukturer och läsningens frigörande möjligheter.

Särskilt intressant här är studenternas olikartade tolkning av demokratiska värden i förhållande till Beecher Stowes berättelse. De som fokuserade på dess dåtida budskap – avskaffandet av slaveriet – betonade den goda saken och var i sammanhanget redo att historisera de problematiska skildringarna av ”ras”. Flera av dessa deltagare pekade också på den feministiska tendensen i verket. De som tvärtom ville betona romanens förlegade människosyn verkade i sammanhanget lika angelägna att snarare tona ner verkets historiska betydelse. Några underströk också att

romanen var estetiskt undermålig. Eftersom den inte levde upp till tidigare behandlad litteratur i kursen borde den inte inkluderas. De som åberopade estetiska argument verkade argumentera utifrån en underförstådd norm om litterär ”objektivitet”. En sådan kan spåras bakåt till vissa realistiska manifest från 1800-talet, men är också starkt rotad i det 1900-talsparadigm av nykritik och modernistiska ideal som på många sätt fortfarande präglar ämnets historiesyn.

Så, för att sammanfatta, hur fungerade det att lägga in en högoddsare i loppet genom litteraturhistorien, någonstans mellan Flaubert och Ibsen? Att inkludera *Onkel Toms stuga* på litteraturlistan resulterade inte bara i en engagerad diskussion, utan visade sig dessutom erbjuda en form av motargument i relation till rådande kanon. Romanen hör till den stora mängd 1800-talsverk som fallit bort just på grund av dess förmåga att väcka känslor, något som blev mer eller mindre tabu i 1900-talets nykritiska försök att legitimera litteraturstudiet genom att upprätta objektiva kvalitetskriterier. Men en ny syn på litteraturen som *relationell* och i linje med en pedagogik som uppmuntrar studenter att vara interaktiva bortom den kritiska skepticisms defaultläge, öppnar nya möjligheter att *använda* litteraturen i mer mångfacetterade diskussioner där den får en annan relevans, som källa till historisk och politisk men också just *känslomässig* kunskap.

Referenser

- Aquilonius, M. (2019). Studenter reagerade starkt på n-ordet. *Universitetsläraryren* 2019.12.18. <https://universitetslararen.se/2019/12/18/studenter-reagerade-starkt-pa-n-ordet/> (hämtad 2023.01.28).
- Borsgård, G. (2021). *Litteraturens mått: Politiska implikationer av litteraturundervisning som demokrati- och värdegrundsarbete*. [Doktorsavhandling, Umeå universitet].
- Englund, T. (1999). Den svenska skolan och demokratin: Möjligheter och begränsningar. I SOU 1999:93, *Det unga folkstyret*. Fritzes, 1999, s. 13–50. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/1999/01/sou-199993/>

- Felski, R. (2020). *Hooked: Art & Attachment*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226729770.001.0001>
- Felski, R. (2015). *The Limits of Critique*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226294179.001.0001>
- Felski, R. (2011). Context Stinks! *New Literary History*, 42(4), s. 573–591. <https://doi.org/10.1353/nlh.2011.0045>
- Felski, R. (2008). *Uses of Literature*. Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444302790>
- Hübinette, T., & Lundström, C. (2020). *Vit melankoli: En analys av en nation i kris*. Makadam.
- Johansson, S. A. (2021). *Litteraturens slut*. Glänta produktion.
- Nussbaum, M. (1990). *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. Oxford University Press.
- Parfait, C. (2007). *The Publishing History of Uncle Tom's Cabin*. Ashgate.
- Persson, M. (2007). *Varför läsa litteratur? Om litteraturundervisningen efter den kulturella vändningen*. Studentlitteratur.
- Persson, M. (2012). *Den goda boken: Samtida föreställningar om litteratur och läsning*. Studentlitteratur.
- Plumb, R.C. (2020). *The Better Angels: Five Women Who Changed Civil War America*. Potomac Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctvvsqcpv>
- Rosenthal, D. (Red.) (2004). *Harriet Beecher Stowe's Uncle Tom's Cabin: A Sourcebook*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315812113>
- Skolverket (2022). Gymnasieskolan, Gymnasieprogrammen, Ämne – Svenska, SKOLFS 2022:12 <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DSVE%26version%3D8%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3> (hämtad 2023.01.28).

Bilaga 1) Uppgift på delkurs 3, LV1111: Från senrenässansen till realismen och det moderna genombrottet, VT2019

Skriftlig hemtentamen

Skriv en text på max 3000 tecken (inkl. blanksteg), där du besvarar följande fråga: Är det rimligt att ha en roman som *Onkel Toms stuga* på litteraturlistan? Som du har kunnat utläsa i kurslitteraturen råder det delade meningar om verkets kvaliteter och existensberättigande. Din uppgift är att utifrån de olika röster som du kunnat ta del av i Rosenthal (red.) resonera kring verkets för- och nackdelar utifrån en förenklad retorisk modell.

1. **Propositio**, där du framför ditt påstående svar: ”*Onkel Toms stuga* bör/bör inte finnas med på litteraturlistan i ämnet litteraturvetenskap, eftersom...”
2. **Confirmatio**, där du framför *tre* argument för ditt påstående. Argumenten ska vara numrerade och var och ett kopplade till något exempel ur romanen, som lyfts fram med referat eller citat (med sidhänvisning). Du sätter de starkaste argumenten i början och slutet och det svagaste i mitten.
3. **Refutatio**, där du tar upp ett (1) potentiellt argument som talar mot ditt påstående och försvarar dig mot det. (Inom akademien är exempelvis *contemptio* och *deductio* inte accepterade. Din vederläggning ska bygga på resonabla argument.)
4. **Peroratio**, där du kortfattat summerar det du framfört.

Bilaga 2) Sammanställning av svar från de 28 studenter som fullföljde uppgiften (som var obligatorisk med inte betygsatt).

Varje yttrande nedan motsvarar en student och texten sammanfattar personens huvudargument. Den dubbelriktade pilen är tänkt att illustrera motargumentets (*refutatio*) spegeleffekt på ett generellt plan, inte i de enskilda svaren.

NEJ (8 kursdeltagare)	JA (20 kursdeltagare)
1) misslyckat budskap, stereotypisk	1) viktigt verk som väcker känslor, brett läst
2) delger ett rasistiskt, sexistiskt elitistiskt tänkesätt som ännu existerar och därför inte är historiskt relevant	2) engagerad litteratur som har påverkat samhället
3) dess rasism och sensationslystnad kan snarare stödja det den vill motverka	3) realistisk, väcker diskussion, populär då och fortfarande relevant
4) berättelsen är rasistisk och därför olämplig, obekväm och omoralisk	4) ett tidsdokument, visar hur synen på ett verk kan förändras, stort inflytande
5) romanen är utdaterad, stereotyp, och dess dåtida framgång gör den inte automatiskt relevant idag	5) opinionsbildande litteratur, borde inte uteslutas pga att den är kontroversiell
6) den är inte längre relevant, den framställer svarta fördomsfullt och det är bättre att läsa vittnesskildringar skrivna av verkliga slavar	6) inflytelserik, på universitetsnivå kan verk som detta diskuteras, men det är inte lämpligt för barn
7) dess rasistiska blick på mänskligheten med religionen som argument är utdaterad och hör inte hemma i en upplyst värld	7) radikalt i sin tid, visar litteraturens förmåga att förändra
8) den är obehaglig, budskapet är övertydligt och romanen är estetiskt undermålig jämfört med tidigare verk i kursen	8) dess genomslag och förmåga att väcka diskussion och handling, men det måste läsas "aktivt"
	9) dess historiska betydelse, en god och rörande historia som verkligen påverkar läsaren
	10) berättelsens rasism är fortfarande i högsta grad aktuell

(Continued)

NEJ (8 kursdeltagare)	JA (20 kursdeltagare)
	<p>11) dess historiska betydelse får inte glömmas bort liksom det faktum att en kvinnlig författare kunde påverka historien</p> <p>12) berättelsen uppmuntrar till civil olydnad, boken ger en realistisk bild av slaveriets villkor</p> <p>13) problematisk på flera sätt (rasistisk och sentimental) men dess historiska vikt väger tyngre</p> <p>14) för att den är skriven av en kvinna och utgör ett bra exempel på litteratur skriven med ett specifikt aktuellt ärende bortom det estetiska</p> <p>15) fortfarande giltig, den skapar debatt och utgör ett intressant historiskt exempel på realism och sentimentalism i kombination</p> <p>16) historiskt och politiskt viktig, eftersom den visar fram den rasism som var/och är integrerad även i slavmotstånd och antirasism</p> <p>17) på grund av dess genomslag och som ett exempel på den sentimentala romanens möjlighet att påverka människor</p> <p>18) dess dåtida genomslag och spridning, som ett prov på sentimental estetik och som ett tidsdokument</p> <p>19) berättelsens skiftande status, dess typiska drag av 1800-tal och kontroversiella åsikter</p> <p>20) dess popularitet, politiska betydelse och roll i 1800-talslitteraturen</p>